

«УКРАЇНА – ПОСТАТІ» ЯК КОНЦЕНТР УКРАЇНОЗНАВСТВА

Ярослав КАЛАКУРА

доктор історичних наук, заслужений професор
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. Обґрунтовується правомірність виокремлення у структурі українознавства концентра «Україна – постаті», що зумовлюється антропологізацією сучасної гуманітаристики і підвищенням ролі людського чинника в усіх сферах суспільного життя, включаючи й інтелектуальний простір. Аналізуються критерії відбору особистостей для українознавчого дослідження, надання пріоритету тим із них, які посіли ключове місце в історії українського народу, зробили найбільший внесок у національно-визвольний рух, відстоювання державності та незалежності України, розвиток її продуктивного та інтелектуального потенціалу, науки, культури і духовності, збагачення знань про Україну у українство.

Особлива увага звернута на методологію і методіку створення інтелектуальної біографії українознавців, її сутність і структуру з точки зору інтелектуальної творчості та предметного поля українознавства.

Ключові слова: українознавство, українознавець, Україна, центри, людина, індивід, постаті, особа, особистість, біографістика, персоналії, інтелектуальна біографія, українознавчий портрет.

Найголовнішим критерієм суспільно-політичного, інтелектуального і духовного значення українознавства як комплексної системи теоретичних, історико-філософських і прикладних знань про Україну та українство є його людський вимір. Це наука насамперед про українську людину, український етнос і українську націю, про український світ у конкретно-історичному, філософському, етнографічному, демографічному, природничо-географічному, правничому, соціально-економічному, ментально-психологічному, культурно-духовному та інших зрізах. Українознавство як наука про людей твориться людьми. Воно зароджувалося, розвивалося і утверджувалося зусиллями багатьох поколінь інтелектуалів як людинознавство. Проте одним із недоліків певної частини сучасних українознавчих студій є їх «знеособленість» та «безлюдність».

Осмыслиючи феномен українознавства, особливості того чи іншого українознавчого дослідження, не можна не звернути уваги на його органічну єдність як цілісної, інтегративної науки і навчальної дисципліни про Україну, українство та українську людину, як складної та багатогранної системи знань зі своєю власною структурою, теоретичним і методологічним підґрунтям. Системний, структурно-функціональний, історико-генетичний підходи до з'ясування природи, характеру, змісту українознавчого пізнання як цілісності дають змогу глибше осягнути процес формування і функціонування його досить складної і багатогранної структури, осмыслити роль і особливості кожної структурної одиниці, що фігурують як центри комплексної системи. Саме комплексність та інтегративність дозволяють українознавству пізнавати, досліджувати, аналізувати й синтезувати все полісистемне поле життєдіяльності українства, відтворювати цілісний образ українського народу в часовому та просторовому вимірах, вирізняти роль окремих особистостей – геніїв науки, культури і мистецтва, видатних державних і громадських діячів, полководців, борців за волю і незалежність України, її державність.

Досвід українознавчих студій останнього двадцятиріччя переконливо доводить їх антропологічну спрямованість, тенденцію до виокремлення самостійного підрозділу персоналістичного спрямування та інституціоналізація дослідницького концентра «Україна – постаті». При цьому під поняттям «постаті» розуміємо особу як носія певних соціальних та особистих рис, ознак, відповідний уявний образ певної людини. Як засвідчує досвід української історіографії, її напряму «Україна в особах» [1], дослідження постатей дає можливість глибше з'ясувати феномен українського менталітету, осягнути його просторово-часову специфіку.

Актуальність поставленої проблеми зумовлюється як її теоретико-методологічним, так і прикладним значенням, оскільки новітнє українознавство прагне утвердитись як людинознавство, а в суспільному вимірі воно більше, ніж наука, бо виступає частиною національного світогляду, складовою загальної культури та духовності суспільства і людини. Україна пишається своїми героями, які, як камертон, задавали і задають тональність життя суспільства, піднімають планку моральних цінностей. Українознавче вивчення їхнього життя і діяльності покликане повніше переосмыслювати власний досвід, напрацювання галузевих наук, насамперед історичної, критично засвоювати сучасні підходи європейської та світової гуманітаристики до наукової персоналістики і створення інтелектуальних біографій, просопографічних портретів.

Пропонована стаття має за мету обґрунтувати доцільність і правомірність виокремлення в структурі українознавства концентра «Україна – постаті», що дасть можливість глибше розкрити його обшири як у дослідженні ролі особи в українській історії, так і критерії суспільно-інтелектуального та духовно-морального портрета українознавця, повніше досліджувати суспільно-інтелектуальний та духовно-моральний образ української людини, всебічно моделювати вплив особи на суспільні процеси, формування наукових знань про Україну й українство, виховання

національної самосвідомості, показати їхню будівничу роль на різних етапах становлення і розвитку науки самопізнання українського народу.

Як засвідчує історіографічний аналіз надбань сучасного українознавства, в центрі наукового пізнання дедалі виразніше опиняються не тільки події, факти, явища, процеси, але й окремі постаті, особистості у їх взаємодіях і взаємовпливах. Людина, її розум, мудрість, талант, воля, характер стають головним суб'єктом і об'єктом українознавчого пізнання. Особа активно впливає на суспільство, яке, у свою чергу, формує її як особистість. Німецький філософ, основоположник персоналістичної психології В. Штерн визначав особистість як єдине ціле, єдність багатоманітного, оскільки їй притаманні широка палітра рис, життєвий досвід, комбінація яких робить кожну людину унікальною індивідуальністю. Сучасна наука розглядає життєдіяльність людини у трьох основних модальностях: біологічна природа, життєвий світ і субстрат цінностей.

Дослідженням українських постатей займається багато наук, але пізнати кожну з них як цілісність спроможне насамперед українознавство, оскільки його структура і зміст перебувають у прямій залежності від основних сфер буття української людини й спільноти загалом у контексті природно-історичного та геополітичного розвитку. При цьому слід враховувати, що людська сутність, усі різновиди життєдіяльності людей у різних сферах організації суспільства, державотворення, економіки, політики, соціальних відносин, науки, освіти, культури, права, моралі тощо виявляються в єдності та взаємозалежності. І тільки взяті у сукупності вони здатні відтворити всю повноту життєдіяльності суспільства і кожного індивіда, кожної особи зокрема.

Звичайно, роль особи не є вирішальною в історичному процесі, оскільки на нього впливає багато інших факторів, насамперед народ, але вона далеко не другорядна. Народ складається з особистостей, частина з яких здатна дивитися далі, ніж інші, прогнозувати події, активно спрямовувати їх хід, а інколи й здійснювати повороти історії. Сила видатної особи – у наявності підтримки певного суспільного руху. Українська і зарубіжна історії переконливо засвідчують, що жоден суспільний рух не досягав успіху, якщо він не мав політичних провідників, моральних авторитетів, здатних очолити, спрямувати й організувати цей рух. Поява таких особистостей на горизонті історії зумовлюється об'єктивними потребами, визріванням необхідних умов.

Поняття «постать», «особа», «особистість» застосовуються в науці загалом і в українознавстві зокрема для відображення соціальної ролі людини як суб'єкта соціально-культурного життя, визначення його як носія індивідуального образу. Ці поняття побутують здебільшого у двох значеннях: особа як цілісність людини (Persona) і особа як соціальний і психологічний образ (Personalitis). У середньовіччі особа сприймалася як сутність Бога, у європейській філософії нового часу

під поняттям особи розуміли громадянина, романтизм трактував особу як героя, а сучасна наука розглядає особу як базову категорію дослідження соціально-економічних, політичних, інтелектуальних, культурних, духовних та інших процесів.

Надмірне возвеличування, обожнювання особи, зокрема політичних діячів (Сталін, Мао Цзедун, Кім Чен Ір та ін.), у державних документах, засобах масової інформації, у творах культури і мистецтва, створення навколо неї ореолу поклоніння ведуть до культу особи, який не сумісний з принципами демократичного суспільства, а його нав'язування вкрай небезпечно для народовладдя, тягне за собою прояви тоталітаризму, волюнтаризму і свавілля, веде до ігнорування права і законності.

Новітнє українознавство виходить з того, що людина – пріоритетний чинник історичного процесу, все, що відбувається в суспільстві, сповнене її прагненнями та інтересами, зусиллями та енергією, героїкою і жертвоністю, радощами і стражданнями. Всі, хто живе в сьогоденні, відповідальні не лише за сучасне, але й за минуле та майбутнє. Минуле потрібно вивчати, виносити повчальні уроки, берегти від паплюження та фальшування, а майбутнє треба будувати. Сучасникам не байдуже, хто прийде після них, хто підхопить естафету і працюватиме на благо України завтра.

Серед закономірностей історичного процесу, які виводить українознавство, – підвищення ролі інтелектуального, свідомого (раціонального) начала; зростання інформаційного наповнення усіх сфер діяльності людини; урізноманітнення форм вияву активності людей, зростання індивідуальної ініціативи [2]. Спираючись на історіософію, українознавство прагне допомагати кожній українській людині визначити орієнтири у житті, сприяти її самоствердженню.

Розглянемо, як сучасна наука підходить до питання трактування поняття «особа», як співвідноситься воно зі спорідненими поняттями «людина», «індивід», «громадянин», «постать». Найбільш вживаним і змістовним за значенням є поняття «людина» – найвища цінність на Землі, суб'єкт суспільно-історичної діяльності, культури і духовності. В людині органічно поєднується духовне і матеріальне, природне і соціальне, біологічна і культурна спадковість, синтез набутих знань і життєвого досвіду. Людина уособлює собою все, що нагромаджено людством упродовж історичного розвитку.

Звідси й випливає новітня концепція інтегративного українознавства як людинознавства, його структури, опрацьована колективом ННДІУВІ та іншими осередками. Вона опирається на інтелектуальні напрацювання попередників, які помітили і встановили, що розвиток цілісних знань про Україну, українство та українця відбувається здебільшого у рамках тісно пов'язаних між собою **концентрів** (кола різноманітних знань із спільним центром, тобто українознавством), у контексті яких побутують усталені, а також

продукуються та інтегруються нові знання про Україну, і в такий спосіб досягається нова їх якість. Як зазначає Л.Токар, принцип побудови знання за концентрами дає можливість найповніше відтворити реалії українського буття в домінуючих сферах життєдіяльності [3]. Автор, щоб було зрозуміло, образно порівнює центри знань з концентричними колами, що утворюються на воді від кинутого в неї каменя. Поширюючись, такі кола поступово накладаються одне на одне і нарешті зливаються в єдине ціле. У такому ключі вдається простежити сам механізм інтеграції знань як на рівні окремих центрів, так і на їх порубіжжі [4].

Нагадаємо, що поняття «**концентр**» в українознавстві має давню традицію і класичне походження (від латинського **concentratio** – концентрація) й складається з двох слів: **con** – разом та **centrum** – центр, тобто зосередження, скупчення, зібрання в одному місці або навколо спільного (єдиного) центру. Цілком очевидно, що в основу центрів знань покладено відомості про найважливіші сфери буття української людини і спільноти, в яких найповніше проявляється людська сутність, а саме: природа, характер, ментальність, етнологічна, соціальні відносини, мова, суспільне, державне життя, політика, економіка, наука, освіта, культура, духовність, побут тощо. Відповідно й пізнання (самопізнання) людини, спільноти має відбуватися за подібним принципом. **Ключовими концентрами** українознавства вважаються такі: «Україна – людність, етнос, нація», «Україна – територія, природа, екологія», «Україна – історія», «Україна – мова, культура, духовність», «Україна – держава», «Україна – світ» та ін.

Усі центри перебувають у єдності, творять цілісність знань про людське буття і диктують необхідність комплексного та системного вивчення, а відтак інтеграції здобутих знань у нову цілісну якість. Завдяки цьому створюється можливість чіткіше усвідомити зміст таких визначальних для українознавства понять, як: «Україна», «український народ», «українська нація», «українська земля», «українська культура», «українська держава», «український світ», «українська духовність», «українське питання», «історична пам'ять українців», «українська ментальність», «феномен національного», «українська національна ідея», «державницький інстинкт українців», «національні інтереси України», «історична місія України», «український архетип», «етнопсихологія українців», «українська етнокультура», «українська політична культура», «українська наука», «українське громадянське суспільство» і нарешті мало не головне – «українець». Отже, українознавство загалом і кожне українознавче дослідження зокрема виростають із його центрів, розвиваються в органічній єдності та цілості.

В епіцентрі кожного з цих центрів зазвичай стоять не тільки явища, факти, події, процеси, але й люди, конкретні особистості. Пізнання цих особистостей, дослідження їхнього життя і творчості, створення інтелектуальних біографій, просопографічних портретів

мають свою специфіку, потребують спеціальних методів. А це означає, що, зважаючи на антропологічний принцип українознавства, доречним було б, на наш погляд, додатково виокремити такий важливий концентр, як «**Україна – постаті**». Це дало б можливість повніше віддзеркалювати сучасну тенденцію підвищеної уваги української гуманітаристики до проблем людини, осмислення ролі видатних особистостей в історії і культурі України, їхнього внеску в світову цивілізацію, сприяло б формуванню українознавчої персоналістики як підсистеми знань про українську людину і особистість. Стрижень особистості – в її місці в системі суспільних відносин, у характері людини, її найбільш характерних рисах і громадянській позиції. Вивчення особистості починається, як правило, із з'ясування походження людини і родоводу, встановлення часу і місця народження, аналізу етапів життя і творчості, її ідейних, моральних поглядів, оцінки особистості сучасниками і нинішніми дослідниками. Дослідження постатей дає змогу глибше з'ясувати феномен українського менталітету, осягнути його просторово-часову специфіку.

Обґрунтовуючи доцільність і правомірність виокремлення центра «Україна – постаті», важливо наголосити на його взаємозв'язках і взаємообумовленості з іншими концентрами, адже саме навколо цього виникає чимало непорозумінь і труднощів у практичній діяльності дослідників. Йдеться про перехід на новий, більш високий системний рівень інтегративного мислення і узагальнення. До речі, термін «**інтеграція**» в контексті українознавства не зводиться до механічного поєднання (додавання) знань із різних центрів людського буття та галузевих наук. Інтеграція знань в українознавстві відбувається шляхом **синтезу**, тобто поєднання. Тільки синтез знань як логічний метод дає змогу творити їх нову якість, а це, в свою чергу, відіграє вирішальну роль не лише в розвитку цілісності українознавства, а й у нарощуванні знань у кожному з його центрів. Отже, без процесу інтеграції не можна уявити собі цілісність, системність знань, синтетичність науки, якою виступає новітнє українознавство.

Визначальним чинником досягнення цілісності сучасного українознавства є цілісність життєдіяльності його головного об'єкта – українства, реального українського світу, України загалом як етнологічної, суспільно-політичної, культурно-духовної, природно-соціальної та географічної цілості, а також посткласична модель цілісної людини, що втілює єдність матеріального і духовного, внутрішнього і зовнішнього, приватного і суспільного. Пізнання людини як цілісного об'єкта може бути оптимальним лише на засадах відповідної методології й універсального системного мислення. До цього додамо, що такою ж цілісністю виступає й кожна постать, кожна особистість як об'єкт українознавчого пізнання.

Серед фундаторів і творців українознавства завжди вирізнялись непересічні постаті, справжні особистості. Створення інтелек-

туальних біографій таких особистостей, з'ясування їх ролі, місця і внеску у нарощування знань про Україну та українців належить до актуальних завдань історіографії українознавства. При цьому слід мати на увазі, що українознавчий портрет суттєво відрізняється від сугубо історичного як специфікою нетрадиційних методів, так і самобутністю подачі біографічного матеріалу. Українознавча біографістика відіграє пріоритетну роль у змістовному наповненні концепта «Україна – постаті». При цьому українознавство має засвоїти надбання **біографістики** як спеціальної галузі історичної науки [5], виходячи з того, що біографія виступає в ролі соціокультурного виміру як особи, так і суспільства, враховувати доробок Українського біографічного товариства, Інституту біографічних досліджень (тепер Центр генеалогії та біографістики) НБУВ (засновник і перший директор В.Чишко) [6], матеріали Чишківських читань, наукового збірника «Українська біографістика» (видається з 1996 р.) [7], методичний інструментарій історико-меморіальної біографіки, електронні біографічні ресурси створеного Українського національного біографічного архіву тощо. До того ж слід мати на увазі, що українознавче і біографічне дослідження особи – не тотожні. Через життя і діяльність конкретної людини українознавство намагається досягнути певний відрізок українських реалій, цілого покоління тієї чи іншої епохи, періоду, підходячи до дослідження особи з позицій методики вивчення багатofакторних явищ. Ефективним є праксиметричний метод дослідження як особи (психоаналіз), так і продуктів її діяльності (щоденники, листи, твори, архівні пам'ятки і т.д.).

Повільно долаються стандарти радянських часів у підходах до біографічних досліджень, успадковані стереотипи на кшталт «класове походження», «заняття до революції», «перебування на окупованій території», «зарубіжні зв'язки» та ін. Треба відмовитись від шаблонів, пафосних слів, від редагування автобіографій, штучного задавнювання родоводу мало не до княжих і козацьких часів, від осучаснення та ідеалізації осіб, їх ідеологізації.

Як засвідчує досвід західної гуманітаристики, найбільш ефективним жанром персоналістичних досліджень є **інтелектуальна біографія**, модель якої акцентує увагу на з'ясування нерозривного зв'язку творчої активності особи з конкретно-історичними умовами її життєдіяльності. Ще на початку 1980-х років французькі дослідники П.Нора і Ф.Ар'є обґрунтували теоретико-методологічні підходи до реконструкції зв'язків творчої лабораторії ученого та його життя як основи створення «історії інтелектуалів». Зважаючи на те, що українська історіографія лише започатковує створення інтелектуальних біографій, хоча вже оприлюднено низку праць В. Андрєєва, В. Ващенко, Я. Грицака, Я. Дашкевича, І. Колесник, І. Михайленко, В. Попика, В. Чишка та ін. [8], вважаємо доцільним докладніше зупинитися на сутності цього різно-

виду наукової біографістики. У предметному полі інтелектуальної біографії особи не тільки її традиційний життєпис, але й всі аспекти інтелектуальної творчості, мислення, продукування ідей, включаючи форми, зміст і результати, а також міжособистісні зв'язки [9]. За визначенням дослідниці М.Антогназзи, інтелектуальна біографія інтегрує знання про життя особи, розвиток інтелекту, творчої думки як результат внутрішніх і зовнішніх чинників – соціальних, політичних, культурних, наукових та ін. і дає змогу простежити творчий шлях у контексті інтелектуального простору [10]. Крім того, інтелектуальна біографія відстежує формування світогляду особи, його метаморфози, співвідношення творчості та історико-культурного контексту, міжособистісних зв'язків. Інтелектуальна біографія відрізняється від традиційної тим, що життя і творчість окремої людини, формування і реалізація її інтелекту, внутрішній світ розглядаються у рамках соціальної та культурної ситуації, в якій протікало чи протікає життя та діяльність особистості. У цьому зв'язку повчальне значення має розроблена Д.Волкером типологія біографічного жанру, яка включає: а) біографію особи (відомості про час і місце народження, освіту, родинне коріння, впливи, риси характеру, особисте життя); б) професійну біографію (професійна діяльність, позиція в академічній системі, відносини в співтоваристві); в) бібліографічну біографію (аналіз тематики і праць, історія їх створення, джерельна база, техніка та методологія дослідження, понятійний апарат та міждисциплінарні зв'язки); г) ситуаційну біографію (події та умови соціально-економічного та політичного життя суспільства і епохи, в яких жив та працював індивід) [11]. Інтеграція знань кожного із зазначених жанрів веде до створення інтелектуальної біографії. Звичайно, тут не можна обійти дослідження ідентичності та ментальності особи, її мислення, стилю творчості, моральних орієнтирів, місця або ніші в просторі інтелектуальних надбань минулого і перспектив майбутнього тієї галузі науки, культури чи освіти, в якій вона працює. Без створення інтелектуальних біографій неможлива інтелектуальна історія як складова українознавства.

У публікаціях останніх років приділяється дедалі більше уваги аналізу саморозвитку українознавства, з'ясуванню його здобутків через призму персоніфікації ролі провідних науковців у дослідженні українознавчих проблем. Усі, хто причетний до продукування знань про Україну та українство, без сумніву, можуть розглядатися як інтелектуали (творці ідей, наукових знань). Як справедливо зазначає П. Кононенко, завдяки найвидатнішим українознавцям XIX–XX ст. наш народ піднявся «на рівень суверена історії, свідомого борця за свою долю». На його думку, доба відновлення і утвердження незалежності України – особливий етап розвитку українознавства, в ході якого зближуються або й зливаються вітчизняний і зарубіжний українознавчі потоки, коли держава стає виразником і захисником українознавства [12].

Саме з добою незалежності пов'язано чимало проектів з українознавчої та народознавчої персоналістики. Наприклад, В. Качкан започаткував серійні видання «Українське народознавство в іменах» та «Хай святиться ім'я твоє». Підготовлені ним праці відтворюють життєвий і творчий шлях сотень діячів української духовної культури, їхній внесок у збагачення знань про український народ [13]. Подібні студії містять біографічні нариси про українських філософів, істориків, літераторів, журналістів [14], однак збірний образ особистості українознавця ще не дістав належного висвітлення. Що являє собою цей збірний образ, як він складався історично і яким став, які традиції успадкував від минулого? Якою видається оптимальна модель сучасного і майбутнього українознавця? Ці та інші питання сьогодні активно обмірковуються в наукових і навчальних установах, у т.ч. в ННДІУВІ. Збірний, а вірніше, соборний образ українознавця увібрав у себе найбільш характерні риси представників різних поколінь, починаючи від тих, хто закладав фундамент знань про Україну, хто поклав перші цеглини в його будівлю, і закінчуючи тими, хто вивершує її у комплексну наукову систему. Цей образ складався як на материнській землі українців, незважаючи на її розірваність у різні часи між Польщею, Литвою й Угорщиною, Річчю Посполитою і Москвою, Російською та Австро-Угорською імперіями, так і за її межами – представниками української діаспори. Нестор і Сильвестр, представники духовенства, київські і чернігівські, волинські і галицькі князі, козацька еліта й українська шляхта, П. Могила і Ф. Прокопович, Г. Кониський і Г. Сковорода, І. Котляревський і М. Максимович, М. Костомаров і В. Антонович, Т. Шевченко і П. Куліш, І. Франко і Леся Українка, М. Грушевський і Б. Кістяківський, М. Драгоманов і В. Вернадський, Д. Дорошенко і Д. Багалій, Д. Яворницький і О. Потебня, В. Липинський і Д. Донцов, С. Петлюра і В. Винниченко, І. Крип'якевич і Ф. Шевченко, В. Чорновіл і В. Стус, І. Дзюба і Є. Сверстюк, І. Драч і П. Кононенко, В. Смолій і Я. Ісаєвич, сотні інших дослідників українства сформуvalи соборний зріз індивідуальності творця і поборника українознавства.

Який він, цей соборний образ? Які його найхарактерніші моральні, духовні, інтелектуальні ідеали, політичні уподобання? Як ці ідеали і риси віддзеркалювались у ділах і помислах видатних українознавців? Шукаючи відповіді на ці та інші питання з погляду інтелектуальної історії та біографістики, спробуємо узагальнити найбільш характерні риси та ознаки людей, що присвятили своє життя і творчість Україні, розвитку і збагаченню знань про українців.

По-перше, українознавець завжди був і залишається виразником і поборником національної ідеї українства, його історичної місії. Неперевершеним прикладом самовідданого служіння українській національній ідеї є один із її творців Тарас Шевченко, 200-річчя якого відзначатиметься у 2014 р. на всіх континентах світу. Нині суспільство вже відійшло

від радянських стереотипів образу Т. Шевченка як кріпака і недостатньо освіченої людини. Виходець із селянських мас, спадкоємець козацького духу і народних традицій, Т. Шевченко, завдяки природному таланту і сподвижницькій праці, змусив тогочасне імперське суспільство і світ звернути увагу на нього та його народ. Він здобув вищу освіту в стінах одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів – Академії художеств – і з погляду українського патріота та інтелектуала по-новому оглянув історію українства. Не будучи професійним істориком, поет художніми засобами слова і пензля, силою національних почуттів відтворив усі найважливіші віхи української історії – від княжої доби, козацько-гетьманських часів до нового національного пробудження і відродження середини XIX ст.

Т. Шевченко як апостол правди, борець за волю бачив нерозривний зв'язок минулого, сучасного і майбутнього України, дбав, щоб українці знали своє походження, свою історію, не «плакали» над нею, а гордились своїми предками, щоб воскресла пам'ять про минуле, про його славу. Твори Кобзаря «Гамалія», «Гайдамаки», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Розрита могила» та ін. не втратили свого повчального значення для українознавців у сенсі змалювання на тлі історичних подій конкретних осіб, живих людей.

Спираючись на шевченківську пророчу проникливість і соціальний оптимізм, інші діячі визвольного руху піднесли українську ідею до розуміння національної, духовної ідентичності, переходу від українофільства і автономізму до політичного визволення, самовизначення й утворення самостійної Української держави.

По-друге, українознавець – це людина високих моральних якостей, спроможна бути носієм і взірцем найвищих людських чеснот. Кого б із видатних українознавців ми не взяли, усі вони вирізнялися не тільки любов'ю до України, свого народу, високою національною самосвідомістю, а й гуманізмом, людською порядністю, доброзичливістю, чесністю, простотою і скромністю. Навіть енциклопедичний склад знань, неординарність розуму, ораторський хист не можуть замінити таких ціннісних орієнтацій, як розмежування справедливості і кривди, добра і зла, правди і брехні тощо. Як зазначав Ю. Липа, високі чесноти, християнська мораль характерні для основної маси українців, а тому українознавці, природно, виступають носіями морально-етичних цінностей свого народу і поборниками їх утвердження в суспільстві.

Високими чеснотами був наділений видатний український мислитель, історик, етнограф, літературознавець Михайло Драгоманов, вихованець Київського університету. Любов'ю до свого народу, готовністю присвятити своє життя його визволенню, розвитку української науки і культури проїнята вся творчість ученого. В основі його творчості лежить ідея поступу, яка мала політичний вплив на світогляд І. Франка, а також духовно-моральні цінності європейського лібералізму

(свободи слова), які історично привабливі для українців. Ліберально-демократичні ідеї М. Драгоманова ув'язувалися з обстоюванням європейськості та національної самобутності українського народу, з вірою в його національне відродження. Приклад М. Драгоманова, як і вся історія розвитку українознавства, переконливо підтверджує ту незаперечну істину, що чим вищі особисті моральні ідеали українознавця, тим глибше його проникнення в реальні процеси розвитку українського суспільства, тим вагоміший його внесок у збагачення знань про Україну та українство, у формування національно-державницької свідомості.

По-третє, в особі непересічного українознавця органічно поєднуються природна обдарованість, феноменальний інтелект з усвідомленням високого обов'язку покласти цей Богом даний талант на оltар українства, максимально прислужитися його цілям. Неперевершеним взірцем такого поєднання природного таланту й високого патріотичного обов'язку перед своїм народом є творчий подвиг Івана Франка – видатного вченого, письменника і громадського діяча. Вихований на творчості Т. Шевченка, «вічний революціонер» не проповідував руйнацію життя, а кликав українців до звільнення від рабської психології, національного нігілізму, до самоствердження. Наукові праці І. Франка з історії, етнографії, економіки, права, філології засвідчили, що справжня наука не сумісна з марксистськими доктринами, що природничі науки невіддільні від суспільних і складають єдиний, нерозривний інтелектуальний ланцюг, оскільки сама людина є витвором природи і суспільства.

Устами свого Мойсея І. Франко однозначно сформулював головну мету українського народу – здобуття свободи і незалежності, науково обґрунтував значення культурних і соціально-економічних чинників у виборюванні політичної самостійності. До честі І. Франка належить і те, що, на його переконання, всі народи рівні і мають від природи однакові права для свого вільного розвитку. Сотні Франкових учнів у різні періоди нашої історії в Україні і в діаспорі щедро віддавали і віддають свій інтелект і розум чесному служінню українській справі. Йдеться про творчість і громадську діяльність М. Павлика, В. Кубійовича, І. Крип'якевича та ін.

По-четверте, широкий кругозір та енциклопедичність знань з усіх концентрів українознавства – неодмінна умова успішного розвитку комплексної науки. Зразком такого вченого був перший ректор Університету св. Володимира Михайло Максимович – учений-енциклопедист: біолог і філолог за фахом, видатний історик, етнограф за покликанням, філософ за своїм світорозумінням. У «Листі про філософію» він обґрунтував ідеал любові до мудрості, яка, на його думку, не може базуватися лише на розумі. Потрібне серце, оскільки справжня мудрість ґрунтується на любові. Свій шлях в українознавство вчений розпочав із збирання, вивчення, систематизації і публікації українських пісень як виразника

душі українського народу, носія його історичної пам'яті. Він прагнув перетворити Київський університет у центр української науки і культури, започаткував тут комплексні висліди про природу, географію, історію і культуру України, її археологічні, етнографічні пам'ятки. М. Максимович науково обґрунтував історичну окремішність українського народу, його природне право на спадщину Київської держави, на волю, свободу і власну державу.

Енциклопедичність знань характерна і для українознавчих досліджень Миколи Костомарова. У «Книзі буття українського народу», праці «Дві руські народності», наукових дискурсах з історії Гетьманщини видатний історик блискуче довів самобутність українського народу, його власну самоцінність. На його думку, в Україні особливу цінність складають свобода та індивідуальність особи, тут шанують інші релігії і чужі мови, а українська пісня, поезія ґрунтуються на любові до природи, духовних цінностях і високих моральних почуттях. Вчений вірив у неминучість національно-духовного відродження соборної України, її майбутнього воскресіння. Любов'ю до України і високим інтелектуалізмом сповнена літературна творчість історика й фольклориста Пантелеймона Куліша. Світ сприймався ним як протистояння двох сил: тих, які за Україну, і тих, які проти неї. Вивчення минулого, яке треба берегти як найбільший скарб, вчений розглядав важливим чинником воскресіння України.

Становлення науковості українознавчих досліджень невіддільне від творчості і діяльності засновника і лідера Київської історичної школи документалістів Володимира Антоновича. Опора на документальні джерела, їх критичне використання, наукова інтерпретація розглядалися ученим як неодмінна умова українознавчих досліджень. Заглиблюючись у княжу добу української історії, В. Антонович на базі джерел XVII–XVIII ст. обґрунтував висновки про те, що козацька демократія була продовженням традицій княжого віча і віддзеркаленням особливостей українського духу.

Широким європейським мисленням і кругозором відзначалася творчість західноукраїнських українознавців: будителів з «Руської трійці», А. Петрушевича, В. Шухевича, М. Павлика, В. Гнатюка, Ю. Целевича, О. Барвінського та ін.

По-п'яте, жертівність і нескореність українознавця. Це означає готовність мислителя присвятити власне життя боротьбі за права і свободи свого народу, моральну здатність не скоритися у своїх поглядах та ідеалах, не зрадити національну ідею. Таку гідну подиву нескореність і жертівність не раз демонстрували Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, О. Ольжич, В. Симоненко, В. Стус, М. Брайтчевський, І. Дзюба, Є. Сверстюк, В. Чорновіл та ін.

Згадаймо, зокрема, жертівність Лесі Українки, яка, незважаючи на важку хворобу, жила болями України, без надії сподіваючись на власне одужання і не перестаючи вірити у майбутнє своєї нації. Її творчість пройнята

любов'ю до України, свого народу, його культури, мови. У циклі «Сім струн» читаємо:

*До тебе, Україно, наша бездольна мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця полетить.*

Свій національний обов'язок поетеса вбачала в служінні народу, пробудженні його свідомості, боротьбі проти неволі. І цю місію вона виконала до кінця, не зраджуючи високим ідеалів і не пасуючи перед труднощами, переслідуваннями, арештами, невиліковною хворобою і навіть смертю.

До останнього подиху обстоював українську справу Сергій Єфремов. Не зрікся своїх переконань визначний український історик, археолог Михайло Брайчевський. Гострим пером і світлим розумом він намагався чесно служити своєму народу навіть у брежневські часи. Його праця «Приєднання чи возз'єднання» (1966) була викликом міфотворчості офіційної історіографії, пронизана гострою критикою постулатів, що їх містили «Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954)». Розповсюджувана шляхом самвидаву, праця мала надзвичайно великий вплив на творчу молодь, сприяла самоусвідомленню тисяч українців. Самого ж автора було звільнено з роботи, його публікації з історії Києва і давньої державності українського народу були заборонені. Можна погодитися з думкою Л. Винара про те, що в 60–70-х роках ХХ ст., окрім М. Брайчевського, не було подібного українського історика, який би мав відвагу й мужність відкрито виступити проти фальсифікації українського історичного процесу і русифікації України [15].

По-шосте, характерною рисою українознавця є його здатність не тільки вести українознавчий дискурс на основі достовірних джерел, їх аналізу і синтезу, а й уміння активно пропагувати і відстоювати знання, вносити їх у суспільну свідомість. Неперевершеним прикладом такої подвижницької діяльності є життя і творчість Михайла Грушевського – видатного історика, джерелознавця, літературознавця, археографа, громадського діяча. Американський історик Дж. Томсон назвав його десяти томну історію українського народу «монументом ерудиції», справжньою енциклопедією досліджень, а самого М. Грушевського оцінив як «велетня, що дав своєму народові наукову базу національної ідеології» [16]. З іменем М. Грушевського пов'язані не тільки збирання і публікація джерел з історії України-Руси, створення першої синтезованої наукової історії українського народу, а й інституалізація українознавства. Ще в 1914 р. М. Грушевський дав визначення поняття українознавства як «дослідження минулого і сучасного українського народу, його властивостей і особливостей, його території і різноманітних умов, які впливають на життя і розвиток...» [17]. З українознавством учений пов'язував проведення досліджень з етнографії, історіографії, соціології, психології, народознавства, мовознавства, літературознавства тощо.

Спираючись на різні види джерел та історичні факти, М. Грушевський переконливо довів, що національне обличчя українства характеризують духовні фактори, які формують живу національну індивідуальність – народ із самобутньою давньою історією. Як представник народницького і національно-державницького напрямів української історіографії він постійно звертався до видатних особистостей. Івана Вишенського вчений розглядав як продукт української культури і українського життя, а в образі Богдана Хмельницького бачив улюбленця народницької історіографії, який зібрав революційну енергію мас у змаганнях за волю, свободу, рівноправність, державу.

По-сьоме, українознавець, будучи патріотом своєї Батьківщини, ніколи не замикається на вузьконаціональних питаннях, не заангажується ідеологією, інтересами лише українців, а з розумінням ставиться до інтересів інших народів і націй. На це звертали увагу Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, В. Вернадський, М. Рильський, О. Гончар, І. Дзюба та інші.

Зокрема, Володимир Вернадський, будучи щирим виразником української справи, борцем за збереження української самобутності і противником імперських прагнень російських властей, застерігав від самоізоляції національних культур. Цікавими є підходи до цієї проблеми відомого мислителя, філософа Дмитра Чижевського, який історію української культури аналізував у контексті європейського культурного процесу. Працюючи в діаспорі і застосовуючи західноєвропейську методологію, учений доводив, що загальнолюдські цінності не є безнаціональними, що національне завжди виступає виразником загальнолюдського. Він застерігав від національного егоїзму, засліплення, засуджував будь-який шовінізм, сприяв зближенню української культури зі слов'янським і західним світом.

Звичайно, конспективний виклад найбільш характерних рис соборного образу українознавця, критеріїв оцінки його особистості далеко не вичерпує всіх граней та індивідуальних особливостей особи, яка пов'язала своє життя і присвятила свою творчість українознавству. Зрештою, головне тут – бачити конкретних носіїв цих високих ідеалів не лише в минулому, в ретроспективі, а й у бурхливому сьогоденні та майбутньому, без яких українознавство виглядало б безликим.

У зв'язку з роздумами про концентр «Україна – постаті», про день сьогоднішній і день завтрашній в українознавстві не можна оминути критерії вибору постатей для вивчення, оскільки це надзвичайно важливий і відповідальний етап наукового пошуку. Тут завжди переслідує небезпека суб'єктивного підходу. У радянські часи перелік прізвищ визначався згори, а головним критерієм оцінки особи був партійно-класовий підхід, відданість ідеалам комунізму. Це добре висвітлено у праці Ю. Шаповала [18]. Нині таким критерієм має стати реальне місце тієї чи іншої постаті в українській історії, вагомність її внеску в українську справу.

Узагальнення досвіду минулого і пошуки ідеальної моделі особистості українознавця мають актуальне наукове і прикладне значення, оскільки на часі вирішення практичних проблем формування нових генерацій українознавців. У суспільстві дедалі більше усвідомлюється доцільність окремої фахової підготовки магістрів з українознавства, підготовки практиків, підвищення кваліфікації фахівців. Цілком очевидним стає той факт, що творчий науково-педагогічний потенціал ННДІУВІ, накопичений ним за десятиріччя досвід можуть перетворити його в потужний осередок координації підготовки українознавців у нашій державі. При наявності навчально-матеріальної бази Інститут міг би взятися за підготовку магістрів українознавства, розширити аспірантуру та докторантуру з цієї спеціальності. Противники такого підходу кажуть, що, мовляв, М. Максимович, М. Грушевський, Д. Дорошенко та ін., не маючи формально спеціальної українознавчої освіти, внесли вагомий внесок у розвиток цієї системи знань. Так, але не можна не враховувати особливостей сучасних тенденцій розвитку науки і підготовки фахівців, які диктують потребу в дослідниках і педагогах зі спеціальною теоретичною і методологічною підготовкою.

Щодо проблеми концентрів українознавства і виокремлення з-поміж них концентра «Україна – постаті» варто ще раз згадати на працювання у цій царині учених академічних установ, включаючи Інститут біографічних досліджень НБУВ, а також самого ННДІУВІ, часопису «Українознавство». Заслуговує на увагу робота в цьому напрямі відділів ННДІУВІ, зокрема відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства, який завершує роботу над проектом «Українознавство в іменах», що передбачає створення біобібліографічних нарисів про найбільш відомі постаті науки пізнання і самопізнання українського народу. Сьогодні українознавство дедалі більше зосереджується на осмисленні державотворчих процесів, консолідації українства, робить новий прорив у світовий науковий простір. Від знань про окремішність українського народу, особливості його історії, культури і ментальності, про світоччя українознавства воно переростає в цілісну науку про Україну як європейську державу.

Отже, дотримання принципу антропологізму в українознавчому дослідженні передбачає його «залюднення», персоніфікацію українознавчого процесу. Заслужовують підтримки зусилля тих науковців і видавців, які оприлюднюють різні біографічні словники, довідники про славетних українців, документальні свідчення. На часі подальша популяризація української персоналістики, укорінення у суспільну свідомість імен-символів, згадка про яких викликала б почуття гордості від належності до великого народу.

Зростання інтересу до визначних постатей, активізація біографічних досліджень, розвиток інтелектуальної біографістики як частини інтелектуальної історії переконливо

доводять доцільність виокремлення в структурі українознавства умовного концентра «Україна – постаті» як складової багатогранного і системного пізнання України та українців. З погляду змісту персоналізація українознавства охоплює обидва його взаємопов'язані сегменти: а) конкретно-історичний (фактологічний), який продукує знання про реальні факти, процеси, події і явища українського світу, його минувшину та трансформацію в сьогодення в усіх їх проявах і саморозвитку; б) історичні, теоретичні, методологічні та історіософські підстави самого українознавства як науки і навчальної дисципліни. В обох сегментах представлені люди, постаті, особистості, які відіграли або відіграють ключову роль у життєдіяльності українського народу, його змаганнях за волю, незалежність та власну державність, у розвитку національної культури, науки, освіти, духовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Видатні постаті в історії України IX–XIX ст.: Короткі біогр. нариси. Істор. та худож. портрети. – К.: Вища школа, 2002. – 359 с.; *Борисенко В.* Українки в історії України. – К.: Либідь, 2004. – 328 с.; *Хорунжий Ю.* Шляхетні українки. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2004. – 208 с.; *Мельничук Г.* 1000 незабутніх імен України. – К.: Школа, 2005. – 288 с.; 1030 видатних українців. – К.: Арій, 2006. – 496 с.; *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: Піраміда, 2007. – 807 с.; *Остапенко П.* Довідник «Усі видатні постаті історії України». – К.: Торсінг, 2009. – 352 с.; Видатні українці: довідник / А.А.Клімов. – Х.: Веста, 2010. – 224 с. та ін.
2. *Бойченко І.В.* Філософія історії: Підручник. – К.: Знання, 2000. – 724 с.
3. *Токар Л. К.* Зміст українознавства: системно-функціональний підхід до структурування знань // Українознавство. – 2004. – Ч. 3–4. – С. 106–109.
4. *Токар Л.* Українознавство: проблеми становлення і розвитку науки // Освіта і управління. – К., 2001. – Т. 4. – Ч. 1–2. – С. 30–47.
5. *Попик В.* Біографістика // Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібн. – К.: Либідь, 2008. – С. 94–103.
6. *Чижко В.С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К.: Наукова думка, 1996.
7. *Соколов В.* Розвиток української біографістики та стан біобібліографічних та історико-біографічних досліджень у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці // Вісник Книжкової палати. – 2012. – №10. – С. 1–4; *Попик В.І.* Ресурси біографічної інформації: традиційні уявлення та новітні тенденції // Українська біографістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 7–24 та ін.
8. *Андрєєв В.М.* Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого. – Дніпропетровськ: Герда, 2012. – 476 с.
9. *Верменич Я.* Історія ідей та криза історизму // Ейдос. – Вип. 1. – К., 2005. – С. 24–27; *Репина Л.* Біографічний підхід в інтелектуальній історії // Філософський век. – Вип. 32. – СПб., 2006. – С. 87–109.
10. *Antognazza M.* Leibniz: An intellectum biography. – Cambridge: University Press, 2009. – 572 p.
11. *Walker D.* Keynes as a Historian of Economic Thought The Perspectives of General Theory // Research in the History of Economic Thought and Methodology / Edited by Warren J.Samuels. – Greenwich, Conn: JAI Pres, 1986. – Vol. 4. – P. 1–36.
12. *Кононенко П.П.* Українознавство: Навч. посібник. – К., 2006. – С. 6, 82.

13. Качкан В.А. Українське народознавство в іменах: У 2-х ч. – К., 1994–1995; Його ж. Хай святиться ім'я твоє: Українознавство та пресологія: У 10 кн. – Коломия: Вік, 1995–2007 та ін.

14. Огородник І., Русин М. Українська філософія в іменах. – К., 1997; Українська журналістика в іменах. – Вип. 1–20. – Львів, 1994–2012; Діячі науки і культури: нариси життя та діяльності / За ред. А.П.Коцура, Н.В.Терес. – К.: Книги – XXI, 2007. – 463 с. та ін.

5. Винар Л. Михайлу Брайчевському – 75 // Михайло

Брайчевський. Вибрані твори. – Нью-Йорк – Київ, 1999. – С. 8.

6. James Westfall Thomson. A History of Historical Writing. – Vol (2). – New York, 1967. – P. 627.

7. Грушевский М. Развитие украинских изучений въ XIX в. и раскрытие в нихъ основныхъ вопросовъ украиноведения // Украинский народъ. – Т. 1. – С.-Петербург, 1914. – С. 82.

8. Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. – К., 1994. – 270 с.

Ярослав Калакура

«Украина – личности» как концентр украинознавства

Аннотация. Обосновывается правомерность выделения в структуре украинознавства центра «Украина – личности», что обусловлено антропологизацией современной гуманитаристики и повышением роли человеческого фактора во всех сферах общественной жизни, включая и интеллектуальное пространство. Анализируются критерии отбора личностей для украинознавческого исследования, предоставления приоритета тем из них, которые заняли ключевое место в истории украинского народа, внесли большой вклад в национально-освободительное движение, отстаивание государственности и независимости Украины, развитие ее производственного и интеллектуального потенциала, науки, культуры и духовности, обогащение знаний об Украине и украинстве.

Особое внимание обращено на методологию и методику создания интеллектуальной биографии украиноведов, ее сущность и структуру с точки зрения интеллектуального творчества и предметного поля украинознавства.

Ключевые слова: украинознавство, украиновед, Украина, концентры, человек, индивид, фигуры, лицо, личность, биографистика, персоналии, интеллектуальная биография, украинознавческий портрет.

Yaroslav Kalakura

«Ukraine – Personalities» as concenter of Ukrainian studies

Annotation. In the article author described expedience of separate concenter «Ukraine – Personalities» in the system of Ukrainian studies that is determined by anthropologization of modern humanitaristics and increase of role of human factor in all spheres of social life including intellectual space. Author analyzed selection criteria of personalities for research in Ukrainian studies and provided priority to those outstanding people who made the largest contribution into national liberation movement, assertion Ukraine's independence, development of its productive capacity and intelligent potential, science, culture and spirituality, increase knowledge about Ukraine and Ukrainian people.

Key words: Ukrainian studies, Ukrainian studies researcher, Ukraine, concenters, human, individual, personalities, biographistics, intellectual biography, Ukrainian studies portrait.